

СКАНДИНАВСЬКІ КРАЇНИ: ВТІЛЕННЯ "ЛІВОЇ" ІДЕЇ У КОРОЛІВСТВАХ

Розглянуто фактори, які зумовили своєрідність поступу Скандинавії до високого рівня економічного та соціального розвитку, визначено здобутки, проблеми і виклики дотримуваної моделі за сучасних умов.

The article reviews the factors which have determined the peculiarity of Scandinavia's progress towards the high level of economic and social development. Defined are the achievements, problems and challenges of the implemented model in contemporary circumstances.

Скандинавія являє собою область у Північній Європі, що складається із Швеції, Данії та Норвегії, а також пов'язаних з ними територій: Фарерських островів, Гренландії і Аландських островів. Останнім часом поняття "Скандинавія" інколи трактується ширше: сюди додаються Ісландія і Фінляндія, що не можна вважати коректним, оскільки ані географічно, ані лінгвістично вони не є скандинавськими країнами. Точніше буде називати дану п'ятірку країн Північною Європою і розглядати як певну єдність в обстоюванні спільних інтересів. Поняття "скандинавський світ" ("Rach scandinavica") зустрічається вже від XI ст. Це – історична реальність, що склалася від давніх часів, заснована на спільності географії та геополітики, історичної долі, мови, культури, віросповідання. Впродовж тривалої історії скандинавська спільнота зазнала суттєвої еволюції. Але і в наш час можна вести мову про схожості цієї групи держав, які поєднують співпрацю та суперництво. Регіон посідає важливе місце в економіці та політиці Європи, оскільки є одним із найрозвиненіших в світі. Існує чимало відмінностей, що втілилися у так звану "скандинавську" або "шведську модель". Вона впродовж десятиріч викликає великий інтерес наукової громадськості [1; 4; 5; 6; 7; 8; 9 та ін.], яку цікавлять передумови та умови забезпечення високого ступеня добробуту й соціальних досягнень у цих країнах; теорія і практика правлячих кіл, що спромоглися поєднати традиційний капіталізм із реформізмом, на разі соціал-демократичного ґатунку; а також модифікація даної соціально-політичної парадигми та її практичної реалізації у сучасному світі.

Приклад розвитку регіону дає багатий матеріал для розмірковування над проблемою взаємовпливів факторів національного менталітету, соціально-політичного та економічного устрою тієї чи іншої держави. Специфіка скандинавського суспільного ладу полягає у тому, що населення названих країн достатньо однорідне за релігійним, етнічним характеристикам, невелике за чисельністю (у 2011 р. у Швеції проживало 9 млн. 481 тис. чоловік, у Данії – 5 млн 564 тис., у Норвегії – 4 млн 691 тис.), згуртоване і таке, що довіряє своїм представникам у місцевих органах, профспілках та парламентах. Скандинавів відрізняють, з одного боку, великий індивідуалізм, а з іншого – значна довіра до держави, конформізм та здатність до самоконтролю, що підвищує керованість суспільством.

Надзвичайно важливо зазначити вплив домінуючої протестантської релігії у її лютеранському варіанті. Адже у національні характери скандинавів з давніх часів вкарбувалися такі риси вдачі: раціоналізм; розуміння свого професійного покликання в якості божого дару, що зумовлює високу культуру праці; практицизм; пошана по відношенню до особистості і разом із тим готовність прийти на допомогу сусіду; прагнення до загальної згоди і запобігання конфліктів; неприйняття зайвого марнотратства; самодисципліна; повага до організованості та порядку, а отже – до законів та авторитетів, особливо на державному рівні. Разом із тим принцип розподілу влади тут реалізується із завидною постійніс-

тю. Велику роль відіграє місцеве самоврядування, а також потужний профспілковий рух, що сприяв посиленню колективістських тенденцій у суспільстві. В результаті віра у колективні рішення в Скандинавії сильніша, ніж в більшості інших країн, а державні структури відносно прозорі. Корупція – на рекордно низькому рівні. На верхівці системи цінностей – права людини, права етнічних, релігійних та сексуальних меншин, а також соціальна справедливість.

За формою правління Скандинавські держави відносяться до конституційних монархій, чому відповідає режим, заснований на дуалізмі влади. Це означає, що співіснують два органи, які колись репрезентували інтереси двох класів (дворянства та буржуазії), – монарх і парламент. Вони певною мірою залежать один від одного, хоча влада між ними розділена, а влада монарха врешті решт набула номінального характеру. Ставлення до короля у скандинава стримане. Він вважає, що Бог і король заслуговують свого положення з причини того, що вони завжди роблять лише те, що повинні, не приваблюючи до себе надмірної уваги. Проте минулими роками останнє час від часу порушується, як то було влітку 2011 р. у зв'язку із секс-скандалом навколо шведського короля Карла XVI Густава. 64-річного монарха звинуватили у відвідуванні стриптиз-клубів, зв'язках із мафією, брехні своїм підданам. Шведське суспільство, відоме своєю толерантністю, зазвичай не звертає уваги на такі історії, проте воно засудило відвідування подібних закладів із сплатою з державної скарбниці і неправду про те, подану громадськості. Королівська родина зазнала сильного удару по своїй репутації, зменшилася чисельність прихильників збереження монархії в країні, а самому королю запропонували зректися трону на користь своєї 33-річної доньки принцеси Вікторії. Раніше чи пізніше вона має стати наступним монархом – третьою в історії Швеції королевою. Але у 2010 р. вперше в історії майбутня королева вийшла заміж за простого смертного – свого колишнього персонального тренера Д. Вестлінга. Цей факт можна було б розцінити як продовження певної "демократизації монархії". Адже родоначальник правлячої династії не мав королівської крові: Жан Батист Бернадот служив маршалом наполеонівської армії і був запрошений на шведський престол, прийнявши ім'я Карл Юхан. Мати Вікторії – королева Сільвія познайомилася із своїм майбутнім чоловіком і королем Карлом XVI Густавом під час Олімпіади у Мюнхені, коли працювала там перекладачкою, тобто теж має вельми демократичне походження. Але весілля Вікторії не додало поваги королівській родині з боку пересічних шведів. По-перше, багато хто з них заперечував великі витрати із державної скарбниці на весільні урочистості, що призвело до розширення кола прихильників республіканського устрою. По-друге, королівська родина стала у розумінні людей надто "буденною". По-третє, більшість шведів вважає, що монархами в цілому слід милуватися на відстані. Коли їхні діти починають ходити по нічних клубах і дискотеках, ця відстань втрачається. На разі слід згадати, що подібна ситуація виявилася і у сусідніх кра-

їнах. В Данії у 2004 р. принц-спадкоємець Фредерік одружився із австралійкою М. Дональдсон, яку зустрів на Олімпіаді у Сіднеї. У Норвегії у 2001 р. спадковий принц Хокон Магнус взяв шлюб із М.-М. Тьессем Хойбі, у минулому, офіціанткою і матір'ю-одиначкою, яка стала символом для всіх самотніх матерів країни.

Можна припустити, що у скандинавських монархів в такий спосіб виявилися їхні ліберальні настрої. Іншим аспектом стало поблажливе ставлення до втілення "лівої", соціал-демократичної ідеї у політичному курсі країн. Ще одним із наслідків подібної "демократизації монархії" є повільне, але невпинне зростання числа прихильників зміни державного ладу на республіканський. Хоча і в наш час парламенти Скандинавських країн – фолькетинг в Данії, стортинг у Норвегії та риксдаг у Швеції – мають певні обмежувачі права по відношенню до своїх монархій: встановлюють порядок престолонаслідування, управління країною у випадку неповноліття короля, його відсутності або хвороби та ін. В реальності саме парламентаризм є провідною характеристикою скандинавського державного устрою. На теперішній час склалися риси, що характеризують скандинавський парламентаризм як спеціальний механізм досягнення згоди різних політичних сил, представницьке правління, формування уряду на основі співвідношення сил у парламенті, відповідальність уряду перед парламентом, що одержав владу безпосередньо від народу, обмеження реальної влади глави держави. Гарантії політичної системи – у сильному парламенті та його контролі за інститутами виконавчої та адміністративної влади, які разом із тим наділені достатніми повноваженнями для здійснення своїх функцій.

Звичайно, парламентарі країн, що розглядаються, часом активно дискутують, проте не вдаються до бійок. Ніхто з них не тисне кнопки за відсутніх колег, не вимагає своїх пільг, не намагається скроїти закон під себе. Хоча не можна заперечувати, що насправді депутат керується не волею народу, не власними переконаннями, а волею партії, оскільки реальний механізм влади визначається співвідношенням політичних інтересів промислово-господарських груп, організацій роботодавців та працівників, засобів масової інформації, транснаціональних монополій, державної бюрократії. Що стосується складу представницьких органів, зокрема, парламенту, так тут годі шукати адекватного віддзеркалення соціальної структури населення. Переважають професійні парламентарі, представники ділових кіл, вищої інтелігенції, що не відповідає соціально-демографічному складу населення і може розглядатися як приниження значення інтересів різних соціальних груп. Хоча з іншого боку, виникає питання: а хіба парламента діяльність не потребує високого професіоналізму? Разом із тим зайняття політикою доступне кожному громадянину тієї чи іншої Скандинавської країни. Для цього не обов'язково бути багатим, навпаки, "нордичний характер" не любить вискочок. Високі статки кандидата відлякують виборців, особливо тих, хто підтримує соціал-демократичні партії. Попри різнобарвність партійної палітри і багатоманітність політичних партій різних напрямків, у партійно-політичних системах скандинавських країн простежується виразна соціал-демократична домінанта.

Важливо підкреслити, що в Скандинавії давно відкинутий "класовий підхід" до політики, а робітничий клас перестав вважатися єдиним об'єктом соціал-демократичного впливу. Ще у 1929 р. шведські прихильники названої політичної течії заклали підвалини для так званої політики "дому народів", покликаної слугувати інтересам "усього народу", у тому числі й інтересам

підприємців. Тобто головною метою від початку позиціонувався не "захист інтересів трударя", а збереження в країні надійного класового миру. В цілому, ідеологія скандинавських соціал-демократів спиралася на класичний марксизм, але у ревізованому вигляді, тобто це була мирна соціалістична філософія. Крім цього на неї суттєво вплинула економічна теорія Дж.М. Кейнса із пропагандою активного втручання держави (через регулювання податків і процентної ставки) у ринкову сферу.

У 1930-х рр. у Скандинавських країнах розпочалися важливі соціальні реформи, розраховані на серйозні наслідки. При владі в цих країнах перебували соціал-демократичні уряди Т. Стаунинга у Данії, П.А. Ханссона у Швеції, а також уряд Норвезької робітничої партії на чолі із Ю. Нюгорсвольдом. Місцеві соціал-демократи та соціалісти пішли на угоду із селянськими і ліво-буржуазними партіями, залишивши право-буржуазні партії у меншості. Відтоді почалося перевлаштування суспільства на принципах солідарності, соціальної рівності та добробуту. Суттєві зміни, які почали відбуватися в цих країнах, починаючи від 30-х років минулого століття, найбільш виразно виявляються в історії Швеції, що і дало підставу вести мову частіше про "шведську модель" розвитку, хоча зустрічається і використання словосполучення "скандинавська модель". Ці зміни тісно пов'язані із безпрецедентно довготривалим для західних демократій правлінням однієї політичної партії. Від 1932 р. Соціал-демократична робітничка партія Швеції знаходилася в опозиції тільки у 1976–1982 і 1991–1994 рр., а також прогала парламентські вибори у 2006 та 2010 рр. На останніх двох виборах до влади з невеликою кількісною перевагою над соціал-демократами та їхніми лівими союзниками (Партією зелених та Лівою партією) прийшов альянс чотирьох правоцентристських партій на чолі із Поміркованою коаліційною партією, членів якої у Швеції називають "модератами" (Партія центру, Ліберальна і Християнсько-демократична партія). Правоцентристські партії одержали 48,24 % голосів, лівоцентристські – 46,08 %. На виборах 2010 р. цифри склали відповідно 49,27 % і 43,60 %. Поєднуючи консерватизм із лібералізмом, Поміркована коаліційна партія, в ідеології якої під керівництвом Ф. Райнфельдта відбувся зсув до центру політичного спектру, у всіх суттєвих питаннях підтримує високорозвинену шведську систему всезагального добробуту, проводячи водночас політику зниження податків і приватизації державних підприємств. Політичною домінантою є прагнення добитися переходу тієї частини населення, яка потребує соціальних виплат, у виробничий сектор. Модерати навіть позиціонують себе як "сучасну партію трудящих". Нова влада вдалася до деяких трансформацій: зниження податків та державних витрат, закриття деяких урядових агенцій, розширення розпродажу комунального житлового фонду, звуження можливості відсутності на роботі з приводу хвороби, що призвело до значного зменшення кількості "хворих" тощо. Однак

і досі в принципі Швеція від своєї "моделі" не відмовилася, хоча і замислилася про нагальність певних змін. Тобто впродовж більшої частини минулого сторіччя Соціал-демократична робітничка партія Швеції була очевидною партією влади в країні, очолювала коаліційні кабінети або, переважно, одна управляла державою.

За мірою втілення соціал-реформістської стратегії трансформації суспільства Швеція в історичній ретроспективі є найпоказовішим прикладом реалізації потенціалу соціал-демократичної парадигми в рамках окремої країни. Разом із тим ця модель суспільного розвитку одержала втілення і в інших Скандинавських країнах, чому сприяло перебування при владі лівих сил. Від 1930-х рр. і до 1965 р. уряд перебував під контролем

Норвезької робітничої партії, яка залишалася найбільшою в парламенті і впродовж 1990-х рр. Ця партія формувала уряд у 1971–1981, 1986–1989, 1990–1997 рр. Після періоду домінування чотирьох центристських та правих партій на чолі із християнськими демократами у 2005 р. парламентські вибори у Норвегії виграв "червоно-зелений альянс" лідера Норвезької робочої партії, економіста за фахом, Е. Столтенберга, було сформовано уряд за участю лівих і центристських партій. На наступних виборах 2009 р. коаліція Норвезької робітничої партії, Соціалістичної лівої партії та аграрної Партії центру знову перемогла, а Е. Столтенберг зберіг за собою посаду прем'єр-міністра. Свої домінуючі позиції Робітничка партія підтвердила і на дострокових парламентських виборах 2011 р., одержавши 33,2 % голосів проти 27,7 % голосів у Консервативної партії Норвегії. Сильні позиції у соціал-демократів – в Данії, чому підтвердженням стали дострокові парламентські вибори 2011 р. Правоцентристська коаліція (Ліберальна партія, Консервативна партія, Ліберальний альянс і Датська народна партія) після 10 років перебування при владі мала поступитися лівому опозиційному блоку у складі соціал-демократичної партії, Соціалістичної народної партії, Червоно-зеленого альянсу і ліво-ліберальної "Радикале Венстре". У 179-містному парламенті нового скликання 92 депутатів від "червоного блоку" і 87 від "синього". Лідер соціал-демократів Х. Торнінг-Шмідт стала першою в політичній історії Данії головою кабінету міністрів.

Скандинавські країни – світові лідери у здійсненні політики гендерної рівності. Їхні жінки за багатьма параметрами політичної участі, у тому числі за представленістю у законодавчих органах та урядах, в муніципалітетах та органах регіонального управління, випереджають інші держави світу. Вони займають посади мерів великих і малих міст, спікерів в парламентах, лідерів політичних партій, міністрів. Впродовж 1980–1990 рр. Г.Г. Брунтланд тричі була прем'єр-міністром Норвегії, завоювавши собі великий авторитет як на батьківщині, так і на міжнародній арені. Починаючи від цього періоду у жодному норвезькому кабінеті міністрів не було менше 42% жінок, при чому досить часто вони займалися такими справами, як міжнародні відносини або юстиція. Аналогічна ситуація спостерігається у Данії та Швеції (у складі шведського кабінету міністрів 1994 р. 50 % – жінки, які одержали портфелі міністрів іноземних справ, юстиції, освіти, зв'язку, довілля, культури, сільського господарства, соціальних питань), не кажучи про інші країни Північної Європи (соціал-демократка Т. Халонен у 2000 і 2006 рр. обиралася на посаду президента Фінляндії). Представництво жінок у парламентах коливається в межах 40%. Кожна з партій додержується гендерних норм політичної присутності, хоча квоти не є обов'язковими, але навіть консерватори погодилися на те, щоби у внутрішньопартійних списках кандидатів на керівні посади на муніципальному, регіональному і національному рівнях представництво кожної статі має бути не нижче 40 % і не вище 60 %. У жінок-політиків – висока міра довіри і схвалення з боку населення, оскільки саме вони значно вплинули на формування і справне функціонування системи соціального захисту. Соціал-демократичні партії з їхніми ідеалами рівності і соціальної справедливості, а також тривалим перебуванням при владі відіграли не тільки вирішальну роль у створенні "держави всезагального добробуту", але й забезпечили соціально-економічні умови для успішного просування до гендерної рівності. Гендерна рівність – важлива складова "скандинавської моделі", на базі якої досягнуті значні успіхи у розвитку суспільства.

"Скандинавська модель" одержала своє найбільше повне втілення у Швеції, що дало підставу частіше використовувати словосполучення "шведська модель", інколи навіть "шведський соціалізм". Вони затвердилися наприкінці 1960-х рр., коли в Швеції виявилось успішне поєднання швидкого економічного зростання із широкими політичними реформами на тлі відносно соціальної безконфліктності. Найбільш загальне визначення моделі: комплекс соціально-економічних та політичних реалій в країні із її високим життєвим рівнем і широким масштабом соціальної політики. Йдучи далі, можна, з одного боку, відзначити змішаний характер економіки, що поєднувала ринкові відносини і державне регулювання, переважання приватної власності у сфері виробництва і усупільнення у сфері споживання. З іншого боку, характерною рисою повоєнної Швеції стала специфіка відносин між трудом та капіталом. Впродовж багатьох десятиріч важливою частиною шведської дійсності виступала централізована система переговорів про укладення колективних договорів стосовно заробітної плати за участю потужних організацій профспілок і підприємців в якості головних дійових осіб. При чому політика профспілок базувалася на принципах солідарності між різними групами трудящих. Ще один варіант у визначенні сутності "шведської моделі" виходив із того, що у шведській економічній політиці чітко визначалися дві мети: повна зайнятість і вирівнювання доходів. Її результати – активна політика на високорозвиненому ринку праці і виключно великий державний сектор (при цьому мається на увазі насамперед сфера перерозподілу, а не державна власність), що займався і займається акумуляцією і перерозподілом значних грошових коштів на соціальні та економічні цілі. Таким чином, передбачається активна роль держави. На цьому наполягали соціал-демократи, які робили ставку на підвищення життєвого рівня через поступові реформи у рамках капіталізму при прагматичному ставленні як до цілей, так і до засобів їх досягнення із врахуванням практичної доцільності і тверезого бачення реальних можливостей.

Однак з часом виявилися певні проблеми у функціонуванні "соціальної держави", що вели до зростання політичної напруженості. Посилюється тенденція до поляризації у спільноті, викликана збільшенням тягаря соціальних виплат. Спровоковано розкол населення за ознакою здатності забезпечувати свій матеріальний статус. Воно поділяється на два табори: один складається із економічно активної групи осіб, другий – з тих, хто живе за рахунок соціальних трансфертних виплат. Таке суспільство є поляризованим суспільством, де насправді люди не є рівними. І воно має тенденцію до перетворення у конфліктне середовище. З одного боку – та меншість, яка своєю працею забезпечує фінансування соціальних програм, з іншого – більшість, яка одержує трансферти, проте постійно невдоволена їхніми розмірами і воліє одержувати більше. Саме в цьому полягає один з сутнісних викликів скандинавській "державі всезагального добробуту". Все частіше лунають голоси стосовно того, що альтруїстична солідарність, ймовірно, має межу. Останнім часом це поєднується із усвідомленням зростання витрат у зв'язку із постарінням населення і збільшення чисельності іммігрантів.

На сьогоднішній день Скандинавія залишається велими благополучним суспільством. Його політична система успадкувала від минулого і суворо дотримується принципів компромісу та громадянської згоди (консенсусу) між основними верствами населення. Цей принцип, в свою чергу, зумовив розстановку політичних сил, що базується на їх відносній рівновазі, так званому "балансі